

VEIKSMAŽODŽIO VĒRSTI LEKSINĒ SEMANTINĒ STRUKTŪRA

Jurgis PAKERYS

1. Šio straipsnio tikslas – aprašyti daugiareikšmio veiksmažodžio *versti* semantinę struktūrą ir nustatyti jo reikšmių hierarchinę tvarką, remiantis komponentinės analizės principais (Jakaitienė, 1988, 95–149).

Medžiaga darbui buvo surinkta iš LKŽ kartotekos. Šiame straipsnyje nėra nagrinėjami *versti* priešdėliniai vediniai ir jo sangražinės formos, tačiau galima numatyti pastarųjų velesnę analizę, kai bus išsiaiškinta sintagmiškai paprastojo (nepriešdėlinio ir nesangražinio) *versti* semantinė struktūra.

Tyrimo eiga remiasi principu, kad pirmiausia turi būti taikomi formalesnieji metodai: onomasiologinė, arba gramatinės reikšmės, analizė (Jakaitienė, 1988, 25–27; Paulauskienė, 1994, 15–19), sintaksinio, loginio semantinio ir leksinio valentingumo tyrimai (Jakaitienė, 1988, 59–75; Sližienė, 1994, 15–54). Jų tikslas – semantinių komponentų (SK) išskyrimas. Tik po tokios analizės galimas tyrėjo bandymas apibrėžti reikšmes ir nurodyti jų santykius.

2. Pati bendriausia gramatinė *versti* reikšmė yra žymėti veiksmą, kuris gali būti ir fizinis (*Kiaulės lovį verčia, ėst nori Ėr; Tiktai verskū šieną, eisime grėbti KlvrŽ*), ir psichinis (*Ale tie tėvai mergos verčia dukterį, kad eitų už to pliudriko [...] BsP IV 255 (Ėrt), O Būblys turėjo rankoje knygą, skaitė vokiškai ir vertė į lietuvių kalbą I. Simon*).

Kiekvienas veiksmas turi savo veikėją, kuris gali būti konkretus ar abstraktus, neįreikštas (plg.: *Atjo šelmis bernelis, vertė svirno dureles LTR (VšR) ir Pradėjo taip versti, snigt Rmš; Nieko negaliu valgyti, vemu verčia Upt*). Suprantama, galima neinterpretuoti veikėjo kaip abstraktaus ir veiksmą apibūdinti kaip savaiminį procesą, nesujisų su veikėju (Paulauskienė, 1994, 262), ar kaip nuo subjekto nepriklausomą reiškinį, būseną (DLKG, 282).

Vienuose pavyzdžiuose *versti* reikalauja galininko formos (*Tos kiaulės man tuoj tvoras pradės verst iš alkanumo Jon*), o kituose – ne (*Pradėjo versti [lyti] kaip iš viedro Pm*). Kaip matyti, *versti* gali būti ir tranzityvinis, ir intranzityvinis veiksmas, atitinkamai žymintis aktyviųjų subjektų veiksmus, nukreiptus į tam tikrą objektą, ar savaiminius veiksmus, neorientuotus į objektą (DLKG, 283–284; Paulauskienė, 1994, 285–289).

Tranzityviniai veiksmažodžiai paprastai skirstomi į padaromuosius, parūpinamuosius ir priežastinius (DLKG, 284; Paulauskienė, 1994, 286–287), tačiau ši klasifikacija remiasi tik semantiniiais, o ne gramatiniais veiksmažodžių požymiais, todėl čia jos galima atsisakyti.

Taigi onomasiologinė *versti* analizė leido išskirti tokius semantinius komponentus (skliaustuose nurodomi gramatiniai požymiai): „fizinis / psichinis veiksmas“ (veiksmažodis), „konkretus / abstraktus veikėjas“ (galima asmeninė ir beasmenė vartoseną), „į objektą nukreiptas / nenukreiptas veiksmas“ (tranzityviniai ir intranzityviniai vartojimo atvejai).

3. Išanalizavus turimų pavyzdžių sintaksinį ir loginį semantinį valentingumą, tyrimo rezultatus galima išreikšti tokiomis formulėmis (išdėstyta sudėtingėjimo tvarka, semantinės funkcijos nustatytos ir žymėtos remiantis E. Jakaitienės monografija (1988, 62–63)):

a) $V[Ag < N_n > Pt < N_{sc} >]$ (nurodytas aktyvus veikėjas ir veikiamas objektas: *Karvė graži yra, tik praklenta: verčia tą puodą, o išvertus žiūri atsisojus Jrb; Traktorius jau verčia tas kopas, hygina jau Plng; Užėnam pas grioviakasius, o jie kelmus verčia Rm; Vaikai verčia puslapį po puslapio P. Cvir*),

b) $V[Ag < N_n > R < N_{sc} >]$ (po veiksmo atsiranda (sukuriami) tam tikri objektai: *Plūgas verčia vagą JnšM; Paprastai tėvas eina pirmas ir verčia plačią pradalgę [...] rš*),

c) $V[Ag < N_n > Loc < N_{sc} / po N_{sc} / Adv >]$ (nurodoma veiksmo vieta: *Vertė, kniso, taršė, naršė trobą, paskui ir tvartą, ir kluoną... J. Balt; Verčia po visus kampus, nė pats nežino, kur pasidėjo Jnš; Sakau, kad ant trobos niekas nepasikavojo, be reikalo ten verčiat Vks*),

d) $V[Ag < N_n > Pt < N_{sc} > Dir < iš N_{sc} / iš N_{sc} / N_{in} / Adv >]$ (nurodoma veiksmo kryptis: *Tėvas verčia iš vežimo mėšlą Alz; Į griovą naujakuriai versdavo nereikalingus rykus, senas geležines lovas rš; Per kailimą 3–4 vertėjos buvo antrinkio ir vertė pėdus žemyn Vks*),

e) $V[Ag < N_n > Pt < N_{sc} > R < N_{in} / iš N_{sc} >]$ (nurodomas veiksmo objektas ir rezultatas: *Verčia dykumas derlingais laukais. DŽ¹; Saulutė kildama kaitino iš aukšto ir baltąją šalną vertė į tankią miglą Žem.*),

f) $V[Ag < N_n > Pt < N_{sc} > Fin < Inf / S_{in} >]$ (nurodomas veikiamas objektas ir siekiamas veiksmas: *Jie mus kitaip daryti verčia J. Jabl; Skriejikas sukasi apie ašį ir verčia slankikli slankioti švaistikliu rš; Heretikai visas moteris idant už vyrų tekėtų werczia DP 52*).

Sintaksinio ir loginio semantinio valentingumo analizė atskyrė beasmenius sakinius (nėra atvertos agento pozicijos). Galimi tokie variantai:

g) $V[ ]$ (nėra nurodytas veiksmo objektas ar turinys – jis gali būti numanomas: *Kiaurą vasarėlę vertė [lįjo], apipuvo viskas, dabar tuščia Varn*),

h) $V[Ag / Con < N_n >]$ (nors tai atrodytų ir asmeninio sakinio modelis N_n -Vf, tačiau jo reikšmė vis tiek beasmenė (DLKG, 605), kur daiktavardis išreiškia greičiau veiks-

¹ S_{in} – predikatinė konstrukcija tiksliai reikšti.

mo turinį, o ne veikėją: *Lietus per kiaurą dieną verste vertė, lig pat vakaro nėraž nesustojo* Vksš),

i) $V[Pt/Con<N_{ac}>]$ (objektą čia galima interpretuoti ir kaip veikiamąjį narį, ir kaip veiksmo turinį: *Taip verčia sniegą šlapią!* Krok),

j) $V[Pt<N_{ac}> Con<N_n/N_{in}>]$ (kontento raiška (N_n) artimas modeliui (h), tik yra nurodytas veikiamas objektas: *Ją visą pakūnėš ėmė versti* Trg; *Tą vaiką ėmė versti pikatam kaip obuoliukais* Pc). Čia šlietinas ir modelis $V[Pt<N_{ac}>]$, kur veiksmo turinys numanomas (spuogai): *Man verčia (beria) ranką* Kp),

k) $V[Con<Inf>]$ (veiksmo turinys – tam tikras kitas veiksmas: *Duok kamparo nugert, taip raugyt verčia* Pkr).

Kaip matyti, *versti* gali būti vienvalentis, divalentis ir trivalentis. Apžvelgus visus semantinio loginio valentingumo modelius, galima išvesti tokią apibendrintą formulę: $V[X Y Z]$, kur $X = Ag$, Con (veiksmo šaltinis, turinys), $Y = Pt, R, Loc$ (veikiamasis objektas, kartais galintis būti veiksmo rezultatu ar vieta), $Z = Dir, R, Fin$ (veiksmaus kryptis erdvėje ar nuoroda į konkretų rezultatą, tikslą). Be to, negalima Z (kaip būtinąjo, o ne fakultatyvaus) realizacija, jei nėra Y (plg. *Degtinė verčia žemėn* [fakultatyvus Dir] *kiekvieną* Mšk ir *Versk bulbes ant stalo* [būtinasis Dir] ir *leisk kiaules (trobon)!* Lp).

4. Išskirtos sintaksinio ir loginio semantinio valentingumo formulės apibendrina tam tikras pavyzdžių grupes, kur, norint apibrėžti reikšmes, reikia iširti *versti* leksinę aplinką. Kaip bus matyti, valentingumo analizė kai kur gerai išskyrė vienos reikšmės sakinius, o kai kur – apimamų pavyzdžių laukus per daug išplėtė ar susiaurino.

a) $V[Ag<N_n> Pt<N_{ac}>]$. Į šią grupę patenka įvairių pavyzdžių (glaustumo dėlei bus nurodyti tik žodžių junginiai): *versti lovį, versti duris, versti kelmus, versti šieną, versti rūbą, versti kiaušinius, versti puslapį*. Matyti, kad pavyzdžiai čia nevienareikšmiai. Pasirinkus diferenciniu požymiu „galėjimas stovėti (normali padėtis: objekto ašis statmena (idealus variantas) plokštumai, ant kurios stovima)“, atsiskiria dvi patientų grupės: (1) galintys (*lovys, durys, kelmas*) ir (2) negalintys stovėti (*šienas, rūbas, kiaušinis, puslapis*). Pirmosios grupės objektai yra guldomi (jų viršus leidžiamas iki apačios lygio), antrosios – apsakami, jų pusės (galai) sukeičiami vietomis. Antroje grupėje išsiskiria objektai, turintys vidinę ir išorinę puses (*drabužiai, žarnos* ir t.t.). Tokiu būdu aiškėja 2 reikšminiai pogrupiai: V_1 „guldyti“ ir V_2 „keisti puses vietomis“ ($V_{2,1}$ „keisti apatinę pusę viršutine“ kartu su $V_{2,2}$ „keisti vidinę pusę išorine“). Pirmajame pogrupyje matyti tam tikrų reikšmės variacijų, plg.: *versti puodą, versti namą, versti duris, versti karalių, versti kelmą* – visais atvejais galima išvelti semantinį komponentą „daryti objektą nefunkcionalų, neatitinkantį pirminio savo būvio“, tačiau ne visada jis dominuoja. Taigi tam tikriems pavyzdžiams išskirtina reikšmė $V_{1,2}$ „guldam, žeminant gadinti, ardyti“ (*versti namą, duris, kopas*). Jei veikiamas objektas yra gyvas, aiškėja reikšmė „žudyti“ ($V_{1,2,1}$) – miręs organizmas guli, yra nefunkcionalus (*versti paršą, žmones*), jei kalbama apie visuomenės administravimo instituciją (*karalių, valdžią*), reikšmė yra „atimti valdžią“ ($V_{1,2,2}$ – čia taip pat siekiama objekto nefunkcionalumo). Junginiai *versti kelmus, akmenis, bulves* išsiskiria veiksmo specifi-

ka: „rausiant kelti ir guldyti“ (V_{1,3}). Rausimo ir kėlimo semų anksčiau aptartuose pavyzdžiuose nepasitaikė. Tačiau jų matyti V₂ pogrupyje: *Veršis piktas, ragais žemę verčia* Dv.; *Šiomet mažiau daržą vertė kurniai* Kvr. Todėl yra reikšmė „rausti, knisti“ (V_{2,11}) – keičiamos žemės sluoksnio pusės. Jei veikėjas (agentas) yra žmogus (*artojas*) ar arimo priemonė (*arklas, žagrė, plūgas*), aiški reikšmė „arti“ (V_{2,1,2}) – keisti apatinį dirvos sluoksnį viršutiniu. Junginiai *versti kiaušinių*, iš pirmo žvilgsnio turėtų reikšti „keisti puses (galus) vietomis“, tačiau dėmesį atkreipia pažymos prie pavyzdžių: *‘apvaisintas’: Kas gi bus iš neversto kiaušinio – tu du metu tupek! Mžs, ‘neužperėtas [...] kiaušinis’: Ar daug radai neverstų kiaušinių?* Vdš, ir t.t. Toks reikšmės poslinkis (V_{2,1,3} „apvaisinti; užperėti“) aiškintinas tuo, kad perekšlė varto kiaušinius, kad jie vienodai šiltų, o be to, kad išsiristų paukščiukai, kiaušiniai turi būti apvaisinti (*Kai žąsinas piktas, tai labai gerai kiaušinius verčia* Jnšk; *Kaip išrausi gaidžio dalgę (= didžiąją plunksną), jis kiaušinių jau neverčia* Brb). Taigi dvi sąlygos suplakamos į vieną – kiaušinius *versti* (*vartyti*). Kita galima interpretacija: *kiaušinius versti* – juos keisti, daryti apvaisintus, užperėtus (žr. toliau, grupę V₃).

b) V[Ag<N_n> R<N_{ac}>]. Į šią grupę patenka sakiniai, kuriuose yra junginių *versti vagą, versti pradalgę*. Vieni iš jų priskirtini reikšmei „arti“ (V_{2,1,2}), kiti – leidžia apibrėžti V_{1,1,2}: „pjauti žolę, javus“ (ryšys su „guldyti“).

c) V[Ag<N_n> Loc<N_{ac}/poN_{ac}/Adv>]. Šio valentingumo *versti* sakiniuose nurodoma, kur veikiamas vyksta, o patys veikiami objektai nedetalizuojami (*Verčia po visus kampus, nė pats nežino, kur pasidėjo* Jnš). Tame pačiame sakinyje dažnai pasitaiko ieškojimo ar slėpimo semantikos veiksmažodžių ar konstrukcijų: *ieškoti (x6)*, *pasikavoti, rasti (x4)*, *ieškoti su žiburiu*. Paprastai *versti* tuose sakiniuose eina kaip veiksmo apibūdinimas (keičiamos daiktų vietos, jų buvimas apačioje keičiamas su buvimu viršuje ar pan.), o pagrindinė pasakymų informacija yra ieškojimas, ko nors neradimas. Taigi reikšmė yra „ieškoti“ (V_{2,2}).

Tokio paties valentingumo yra ir pavyzdžiai, kurių reikšmė – „šukuoti“ (V_{1,1}): *Aš plaukus verčiu į viršų* Mrj; *Vyrai jau plaukus kirpdavo, kiti ant šono vertė, kiti taip išskleidė* Tl.

d) V[Ag<N_n> Pt<N_{ac}> Dir<išN_{gen}/iN_{gen}/N_{ina}/Adv>]. Sakiniuose svarbi veiksmo kryptis, objektų perkėlimas iš vienos vietos į kitą (*Tėvas verčia iš vežimo mėšlą* Alz; *Per kiltinę 3–4 vertėjos buvo antrinkio ir vertė pėdus žemyn* Vks; *Į laidarą luobėjo versti mėšlą* Krtn; *Vežė ir vertė į klijiną [javus]* Aps). Objektai čia nėra būtinai guldomi, akcentuojamas jų buvimas vietos pakeitimas. Kita vertus, reikšmė, matyt, yra kilusi dėl veiksmo pobūdžio: leidimo žemyn, guldymo. Reikšmės apibrėžimas turėtų būti „kur nors dėti, krauti“ (V_{1,4}).

e) V[Ag<N_n> Pt<N_{ac}> R<N_{in}/iN_{ac}>]. Šioje grupėje *versti* reikšminis pobūdis kitoks – čia objektai yra keičiami, vienas jų būvis keičiamas kitu: *Elena šiltai tardavo vardus, versdavo juos net mažybiniiais* rš; *Saulutė kaiino kildama iš aukšto ir baltajā šalnā vertė į tankiā miglā* Žem. Čia verta išskirti pogrupį V₃, kurio pirmoji reikšmė yra „daryti, keisti ką kuo“ (V_{3,1}). Kai veikiamas objektas yra kalbos tekstas, veiksmo principas išlieka tas pats – keisti objekto būvį – tačiau rezultato raiška apribota

($R < iN_{ac} >$: *Versti svetimąjį tekstą į lietuvių kalbą* J. Jabl; *O Būblys turėjo rankoje knygą, skaitė vokiškai ir vertė į lietuvių kalbą* I. Simon. Taigi yra prielaidų išskirti $V_{3.1.1}$ reikšmę: „tekstą perteikti (išdėstyti) kita kalba“.

f) $V[Ag < N_t > Pt < N_{ac} > Fin < Inf/S_{fin} >$. Čia *versti* išreiškia tam tikrą valią ar priežastį, kad objektas ką nors darytų ar keistų savo veiklą. *Jie mus kitaip daryti verčia* J. Jabl; *Skriejikas sukasi apie ašį ir verčia slankiklį slankiooti švaistikliu rš; Heretikai visas moteris idant už vyru tekėjų werczia* DP 52). Palyginus su V_3 pogrupiu, matyti bendra „objekto keitimo“ sėma, tačiau skiriasi veikimo sritys: V_3 reiškia objekto vienos statinės būsenos keitimą kita, o kalbamoji reikšmė (V_4) nusako objekto veiklos keitimą, ar tos veiklos atsiradimo priežastį, todėl galimas apibrėžimas yra „rodyti valią, būti priežastimi, kad vyktų ar būtų vykdomas koks veiksmas“.

Į vieną grupę galima sujungti valentingumo formules (g) $V[ ]$ (*Kiaurą vasarėlę vertė [lijo], apipuvo viskas, dabar tuščia* Varn), (h) $V[Ag/Con < N_{ac} >]$ (*Lietus per kiaurą dieną verste vertė, lig pat vakaro nėraž nesustojo* Vks) ir (i) $V[Pt/Con < N_{ac} >]$ (*Taip verčia sniegą šlapią! Krok*), kadangi visi jie apibūdina atmosferos reiškinius: lietus ir sniegą. Kritulių gausus leidimasis panašus į vos ne vientiso kūno gulimą ant žemės (plg. V_1), todėl reikšmė apibrėžtina „smarkiai lyti, snigti“ ($V_{1.5}$).

j) $V[Pt < N_{ac} > Con < N_n/N_{in} >]$ (*Ją visą pakūnės ėmė versti*. Trg; *Tą vaiką ėmė versti pikatėm kaip obuoliukais* Pc) ir $V[Pt < N_{ac} >]$ (*Man verčia (beria) ranką* Kp) sakiniuose pasakoma, kad atsiranda spuogų, odos nelygumų. Čia galima įžvelgti ryšį su V_2 grupe, t.y. interpretuoti bėrimą kaip odos sluoksnių apsikeitimą: spuogai iškyla iš apačios, toje vietoje oda suardoma (plg. „arti“, „rausti, knisti“). Taigi $V_{2.4}$ apibrėžtina pasakymu „atsirasti spuogų“.

k) $V[Con < Inf >]$ (*Duok kamparo nugert, taip raugyt verčia* Pkr). Nors raiška ir skiriasi, tačiau reikšmė tokia pat kaip ir V_4 : „būti priežastimi, kad vyktų koks veiksmas“.

5. Remiantis išdėstytu tyrimu, galima sudaryti *versti* reikšmių aprašą, susidedantį iš 4 blokų, kuriuose būtų išdėstytos reikšmės, siejamos vieno ar kelių semantinių komponentų (pirmasis skaitmuo žymi bloką, o tolesnė numeracija rodo reikšmės siaurėjimą, specifiškumą):

- 1.1. „guldyti“;
- 1.1.1. „šukuoti“;
- 1.1.2. „pjauti žolę, javus“;
- 1.2. „guldant, žeminant gadinti, ardyti“;
- 1.2.1. „žudyti“;
- 1.2.2. „atimti valdžią“;
- 1.3. „rausiant kelti ir guldyti“;
- 1.4. „guldyti, dėti, krauti“;
- 1.5. „smarkiai lyti, snigti“;
- 2.1. „keisti apatinę pusę viršutine“;
- 2.1.1. „knisti, rausti“;
- 2.1.2. „arti“;
- 2.1.3. „kiaušinį apvaisinti, užperėti“;

Lentelė

	Fizinis veiksmas	Psichinė veikla	Aktyvus veikėjas	Savaiminis veiksmas	Nukreiptas į objektą veiksmas	Keisti			Objekto		
						Objekto padėtį erdveje		Objekto kokybę	Objekto veiklą	diferenciniai požymiai I	Objekto diferenciniai požymiai II
						Guldyti (gulti)	Keisti puses vietomis				
1.1.	+		+		+	+				gali stovėti	
1.1.1.	+		+		+	+				gali stovėti	
1.1.2.	+		+		+	+				gali stovėti	
1.2.	+		+		+	+		+		gali stovėti	
1.2.1.	+		+		+	+			(+)	gali stovėti	
1.2.2.	+		+		+	+			(+)	gali stovėti	
1.3.	+		+		+	+				gali stovėti	
1.4.	+		+		+	+				objektų gausa	objektai gali būti perkeliarni
1.5.	+			+		+				atmosferos krituliai	
2.1.	+		+		+		+			turi puses (galus)	
2.1.1.	+		+		+		+	+		turi puses	žemė
2.1.2.	+		+		+		+	+		turi puses	dirbama žemė
2.1.3.	+		+		+		(+)	+		turi puses (galus)	kiaušinis
2.2.	+		+		+		+	(+)		turi vidinę ir išorinę puses	
2.3.	+	+	+		+		+			objektų gausa	
2.4.	+			+			+			spuogai	
3.1.	+		+		+			+			
3.1.1.		+	+		+			+		kalbos tekstas	
4.1.	+	+	+	+	+				+		

- 2.2. „keisti vidinę pusę išorine“;
  - 2.3. „ieškoti“;
  - 2.4. „atsirasti spuogų“;
  - 3.1. „daryti, keisti ką kuo“;
  - 3.1.1. „tekstą perteikti kita kalba“;
  - 4.1. „rodyti valią, būti priežastimi, kad vyktų, būtų vykdomas koks veiksmas“.
- Reikšmių ryšiai matyti iš pateikiamos *versti* pagrindinių semantinių komponentų lentelės (kai negalima griežtai teigti, kad tam tikrai reikšmei yra būdingas koks SK, jis rašomas skliaustuose). Papildomai yra nurodomi veikiamo objekto diferenciniai požymiai (jei buvo galima juos išskirti).

THE LEXICO-SEMANTIC STRUCTURE OF VERB *VERSTI*

S u m m a r y

This article presents an analysis of the polysemantic Lithuanian verb *versti*. So far research has revolved around the non-prefixed and non-reflexive forms of the said verb. The analysis is based on the methods of onomasiological explanation, syntactical, logical-semantical, and lexical valence analysis. By way of conclusion, the meanings of *versti* are classified and arranged in a hierarchical system and the matrix of semantical components is provided.

LITERATŪRA

- DLKG* – Dabartinės lietuvių kalbos gramatika / Red. V. Ambrazas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų I-kla, 1996.
- Jakaitienė E.*, 1988, Leksinė semantika. Vilnius: Mokslo.
- Paulauskienė A.*, 1994, Lietuvių kalbos morfologija: Paskaitos lituanistams. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų I-kla.
- Slizienė N.*, 1994, Lietuvių kalbos veiksmazodžių junglumo žodynas. T. 1. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų I-kla.

Vilniaus universitetas
Lietuvių kalbos katedra

Įteikta
1997 m. rugsėjo mėn.